

УДК 227; 241.521; 262.12 (477)

Марина САБАДУХА

*Житомирський державний університет ім. І. Франка***ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТІ В ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАННЯХ
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО**

У статті досліджено проблему справедливості в Пастирських посланнях Митрополита Андрея Шептицького, а саме «До руської інтелігенції», «О квестії соціальной». Проаналізовано погляди Митрополита на проблему справедливості з позиції моралі, совісті, Закону Божого та природних прав людини. Доведено, що істинна справедливість має будуватися на законах моралі та совісті.

Ключові слова: справедливість, Закон Божий, інтелігенція, власність, закон, влада, мораль, Євангелія, належне.

Проблема справедливості була і є актуальною для всіх часів і народів, особливою загостренням вона набула в середині XIX століття. Її досліджували відомі європейські (Г. Гегель, Ф. Енгельс, І. Кант, К. Маркс, Л. Фюрбах) та російські (М. Бердяєв, О. Лосєв, Н. Лоський, П. Флоренський) філософи. Пробудження національної свідомості українського народу в кінці XIX - на початку XX століття поставило на порядок денний проблему справедливості. Андрей Шептицький як Митрополит, а Іван Франко як філософ і письменник не могли залишити цю проблему поза увагою. Проблема справедливості в зазначений період не залишилися без уваги тогочасних церковних діячів Греко-Католицької Церкви (Й. Боцяна), дослідників української діаспори (А. Базилевича, Ю. Рибачака) та новітніх українських вчених (А. Кравчук) [2]. Отже, метою розвідки є аналіз поглядів А. Шептицького та І. Франка на проблему справедливості.

Поняття справедливості проходить червоною стрічкою через Пастирські послання Митрополита А. Шептицького, а саме «До руської інтелігенції», «О квестії соціальной». Проблема справедливості для Митрополита мала не теоретичний характер, а була пов'язана із його власними принципами душпастирської діяльності. З одного боку, його розуміння проблеми справедливості ґрунтувалося на власних спонуканнях до діяльності, а саме вони перебували в інтересах українського народу: «Як у кожній праці, в кожному слові, так і в тій моїй писемі я шукаю лиш добра народу, виглядом котрого почувуюся до важних і святих для мене обов'язків» (*Тут і надалі мову оригіналу збережено, М. С.*) [9, с.175], а, з іншого, - на Божих законах: «Дорогу, котрою сам іду, знаю віддавна і добре; знають се і всі, що мене ближше знають. Дорога та - се дорога Закону Божого, Христової любові, церковної праці, християнської організації, застосованої до потреб нашого народу і часу» [9, с.175-176]. Такі спонукання до душпастирської діяльності свідчили про те, що почуття справедливості

було органічно притаманне Митрополитові. Він уважав, що подібними спонуканнями має керуватися інтелігенція, яка мусить бути взірцем моралі й совісті, бо усвідомлював, що її просвітницька, соціально-політична діяльність підґрунтям для розв'язання соціально-економічних проблем у суспільстві.

У посланні «До руської інтелігенції» Митрополит орієнтував інтелігенцію, щоб вона спиралася на чотири складові: владу, закон, доктрину, особистий вплив [9, с.176]. Під владою А. Шептицький розумів духовну владу, яка має бути самостійною, незалежною від політичної, а під законом - не юридичний, а Закон Божий. Він писав: «Закон, котрий приносить Христос, не має і не може мати собі рівного, бо опертий < ... > на Законі Божому, має найсовершеннішу санкцію безвзглядної справедливості Божої» [9, с.178]. Настанови Закону Божого мають статус абсолютної справедливості. Христос, у розумінні А. Шептицького, виступає її уособленням, бо у своєму провіді він керувався визначеними складовими: духовною владою, Законом Божим, християнським ученням, власним прикладом.

Роздуми Митрополита про справедливість ґрунтуються на думках Т. Аквінського - ідея справедливості органічно притаманна Богу, вона є його сутністю, і полягає в тому, щоб кожний отримав те, що йому належить відповідно до вимог природи. Справедливість - це «те, що належить кожному» [1, с. 287]. У розумінні Митрополита зазначена думка звучить так: «Вистарчить розглянути по світі, щоб признати поза гробом якусь справедливість, яка *«кожному віддасть по ділам его»*» [9, с. 185]. Окрім того Т. Аквінський розумів справедливість як християнську чесноту разом із мудрістю, поміркованістю та мужністю [1, с. 286].

Митрополит усвідомлював, що дотримання засад справедливості в соціальній сфері рід складна й важка. Людині тяжко віддавати іншому те, що їй належить. Для реалізації цього принципу людина має дотримуватися доброї волі й взаємних обов'язків [10, с. 533]. Життя доводить, що в сперечаннях люди апелюють до справедливості, утім у дійсності переслідують власну вигоду, а тому об'єктивно постає питання критеріїв. Усвідомлюючи цю проблему, Митрополит поставив перед інтелігенцією завдання - відшукати критерії для оцінки справедливості [10, с. 533]. Незважаючи на її складність, він висловлював переконання, що справедливість, побудована на засадах Євангелія, найдосконаліша і поступово буде реалізовуватись у житті: «Мусимо признати, що поступаємо і що поволі впроваджуємо в житті принципи Євангелія» [10, с. 533]. А. Шептицький визнавав, що абсолютної справедливості не може бути, наївно очікувати, що «коли-небудь дійдемо до абсолютної, безвзглядної справедливості < . > це < . > надія хитка і непевна» [10, с. 533].

Світоглядним підґрунтям як власного, так і людського буття взагалі в А. Шептицького є релігія, що охоплює не лише приватне життя, але й суспільне: «У всіх часах кожда релігія була все доктриною етичною, а проте

суспільною, і не було ще релігії, котра би, відносячися лиш до приватного життя чоловіка, не мала з конечності і суспільного значення»[9, с. 192]. Митрополит розумів принципову різницю між релігією як світоглядною та етичною підставою людського буття та політичними доктринами. Якщо останні часто стають причиною розбрату, то християнство виступає під гаслом загальної любові: «Всі часткові прапори суть майже завжди є прапорами роздору і партійності. Прапор же Христа є завжди прапором мира, бо є загальнолюдським прапором любові»[9, с. 193]. Як духовний пастир українського народу він розумів значущість особистих якостей руської інтелігенції. Провідник будь-якого рівня має бути уособленням християнських та громадянських чеснот. Так, А. Шептицький писав: «Особистий вплив тим ширший, могутніший, чим більше люди по нім надіються, чим більше знаходять у ньому правдиве добро» [9, с.176]. Митрополит розумів, що народні маси хочуть бачити в провідникові взірць добра, а тому сформулював вимоги до інтелігенції, що охоплюють як загальне (влада і закон), так і конкретне (особистість як провідник). За цією логікою мислення А. Шептицького слід бачити його ґрунтовну філософську підготовку.

Отже, у посланні «До руської інтелігенції» Митрополит наголошував на тому, що інтелігенція має не лише дотримуватися духовних та світоглядних орієнтирів, а й відповідати тим настановам своїм способом життя. А. Шептицький розумів, що людину переконують не слова, а приклад провідника, а тому закликав інтелігенцію до об'єднання, патріотизму, глибокої віри в учення Христа, а особливо до важливості дотримання етичних принципів, наголошуючи, що без них будь-яка діяльність не матиме користі. Суспільство треба розбудовувати саме на етичних засадах. Він переконував, що інтелігенції ще багато над чим слід працювати в галузі культури, економіки, політики. Без опертя на етичні принципи не постане української держави. Лише за цих умов інтелігенція буде здатна реалізувати своє соціально-політичне, культурне, духовне призначення.

Проблема ролі та значення інтелігенції в соціально-політичному житті була актуальною й активно досліджувалася І. Франком. Так, у статті «Чи вертатись нам назад до народу?» (1881) він критикував інтелігенцію, уважав її не достатньо свідомою та сформованою: «Інтелігенція досі надто мало застановлялась над тим, що вона робить і до чого прямує, надто мало проявляла почуття своєї ролі, не кажучи вже свідомості своєї цілі» [7, с. 140]. І. Франко дорікав, що вона не спонукається інтересам свого народу, не усвідомила власної ролі в історії боротьби українського народу за державність. Її фундаментальний недолік він бачив у тому, що у своїй більшості вона не стоїть на позиціях української нації, навіть називав її антинародною за своїм духом [7, с. 143]. Франко-філософ бачив причини такої позиції в тому, що Україна довгий час перебувала під владою Австро-Угорщини та Польщі. Це, безперечно, позначилося як на національній свідомості народу, так і на національній орієнтації інтелігенції.

І. Франко поставив завдання перед інтелігенцією: нести в народ «обряди східної церкви, а хоч би саме євангеліє Христове, < . > ходити від хати до хати, <... > навчати народ» [7, с. 146]. Філософ не заперечував роль християнської віри і вчення Христа, але для втілення цих ідей потрібно, щоб інтелігенція сама відповідала високим вимогам - освітою, щирістю, працелюбством, бажанням служити народові: «Інтелігенція повинна передовсім бути інтелігенцією» [7, с. 148]. Ці вимоги І. Франка до інтелігенції подібні до вимог, які висував А. Шептицький. У процесі критичного аналізу І. Франко дійшов висновку, що такої інтелігенції в Україні немає, тому її слід виховувати: «У нас нема інтелігенції, - значить, приходиться виробляти її < . > котра зможе не тільки з щирим чуттям піти в народ, але zarazом зможе сильними руками порятувати його, широкою наукою просвітити його» [7, с. 150].

У Франка-письменника уособленням українського інтелігента є головний герой роману «Перехресні стежки» (1900) [5] Євгеній Рафалович, який уважав, що визначальне для інтелігента - це розум, знання, освіченість. Неважко побачити витoki цієї світоглядної позиції. Вони знаходяться в поглядах епохи Просвітництва, представники якої стверджували, що за допомогою розуму можна розв'язати будь-які соціально-політичні й життєві проблеми. І. Франко стоїть на цих же позиціях, недооцінюючи роль моральних і духовних засад життєдіяльності людини й суспільства. Отже, І. Франко критикував інтелігенцію, утім як А. Шептицький намагався пробудити її свідомість, щоб у неї прокинулося почуття відповідальності й внутрішня потреба займати більш активну громадянську позицію.

На початку ХХ століття загострилися соціально-економічні, політичні протиріччя в Російській імперії. А. Шептицький не міг не відчувати, що це може закінчитись кровопролиттям - революцією. Його послання до духівництва «О квестії соціальной» (1902 - 1904) продиктоване саме тим, щоб зменшити можливі трагічні наслідки революції. Він доводив, що Церква не повинна стояти осторонь соціальних питань. У цьому посланні А. Шептицький проаналізував проблему справедливості в соціальній сфері й орієнтував духівництво не відокремлюватися від них, а намагатися брати активну участь в їх розв'язанні. Духівництво має об'єднувати народні маси, його діяльність мусить ґрунтуватися не лише на євангельському законі, але й враховувати право [10, с. 513]. На противагу Церкві, політичні партії спекулювали на проблемі справедливості для того, щоб отримати політичну владу. Митрополит здійснив докладний аналіз ліберальної й соціалістичної доктрини щодо соціальної проблематики. Програму соціалістів він однозначно критикував й уважав, що вона несправедлива й однобічна, бо заперечувала природні права людини на власність [10, с. 522-523]. А. Шептицький обґрунтовував права людини на власність, з одного боку, природними правами, а, з іншого, - право власності освячено Божим правом, Божими заповідями й звичаєвістю.

А. Шептицький сформулював закон справедливості: «Віддати кожному то, що єму належиться» [10, с. 529], з одного боку, а, з іншого, - у пошануванні прав кожного [10, с. 529]. У цих твердженнях бачимо фундаментальну позицію Митрополита як філософа, він вимагав вирішувати проблему справедливості, виходячи із природних прав людини. Соціально-економічне розв'язання проблеми справедливості має бути підпорядковане етичному. А. Шептицький докладно проаналізував у контексті ідеї справедливості обов'язки працедавців, а саме те, що вони мають надавати робітникові не лише належну платню, але й шанувати людську гідність. Платня має бути достатньою для харчування, утримання помешкання, вбрання [10, с. 531].

Окремим пунктом роздумів А. Шептицького є вимоги до священика щодо справедливості, а саме він мусить «держатися якнайстрогшої справедливості» [10, с. 532], тобто бути взірцем. Посередницька роль Церкви в регулюванні взаємовідносин між працедавцем і робітником має бути піднятою до рівня принципу. Митрополит уважав, що на основі справедливості Церква має повне право втручатися у виробничі відносини. Священик має всі підстави бути посередником між працедавцем і робітником. Зазначений підхід є актуальним і на сьогодні. Виробничі відносини нині регулюються тарифними та профспілковими угодами, утім, виходячи із роздумів А. Шептицького, Церква має право втручатися в їх регулювання. Митрополит засуджував тих священиків, які дозволяють використовувати безоплатну працю найманих робітників й уважав, що такий вчинок є його кривдою.

А. Шептицький усвідомив, що правовим шляхом проблему справедливості не завжди можна розв'язати. Її вирішення можливо лише на основі людської совісті: «Перед тими же труднощами власть світська буде безсилою, бо вона кінчиться там, де зачинається внутренна совість людей» [10, с. 534]. Справедливо - не те, що пройшло через суд, а те, що відповідає поняттям людської совісті. На думку Митрополита, мораль первинніша права як у контексті окремої людини, так і суспільства. Він порівнював мораль із піснею: «Се початок пісні, се перший звук слова «справедливість», по котрім мусять наступити дальші» [10, с. 187].

Отже, проблему справедливості Митрополит аналізував не лише з позиції Євангелія, а й в контексті соціальних проблем, а також побутового життя людини. А. Шептицький зрозумів, що справедливість - це складне, багаторівневе поняття, яке не можна зводити до окремих повсякденних, соціальних чи моральних аспектів життя. Хоча, воно, безумовно, має соціально-економічний, етичний, філософський та релігійний контексти. Після аналізу соціальних аспектів справедливості А. Шептицький сформулював її християнське розуміння - усі люди рівні у своїй гідності незалежно від соціального статусу [10, с. 532].

Послання до духівництва «О квестії соціальній» було на часі й отримало громадський і політичний резонанс. На нього відгукнулися єпископ

Української Греко-Католицької Церкви Йосиф Боцян та письменник і філософ Іван Франко. Як філософ, громадський та політичний діяч І. Франко не міг не відреагувати на звернення Митрополита. І. Франко визнавав актуальність і значущість послання, утім не з усіма думками погоджувався, а тому важливо з'ясувати світоглядну і соціально-політичну позицію, яку займали кожен із них. Факт полеміки філософа з Митрополитом говорить про наявність в тогочасній Галичині європейських цінностей.

Дискусія між А. Шептицьким й І. Франком відбувалася з різних світоглядних позицій. І. Франко докладно проаналізував основні положення послання «О квестії соціальній». Варто зазначити, що на цьому етапі своєї творчості І. Франко стояв на соціально-демократичних позиціях, яка, на нашу думку, не давала йому можливості адекватно зрозуміти позицію Митрополита. Наприклад, на твердження А. Шептицького, що справедливість - це віддати кожному те, що йому належить, філософ писав: «Все се було би дуже ясне й гарне, якби ми в кожному або хоч би в яким-будь одним випадку знали, що кому належиться і яке його *«кожне право»*» [6, с. 850]. І. Франко не розумів, як можна визначити, що кому належить? Він наголошував на тому, що такий підхід абстрактний, бо ґрунтується на вроджених здібностях, вихованні: «Се продукт безмірно скомплікованих впливів вроджених здібностей <...>, виховання, пристрастей, оточення, економічного і соціального положення, свідомих і несвідомих чинників» [6, с. 850]. Франко-філософ зазначав, що справедливість вимагає знати й оцінити всі чинники, а це - неможливо. Осмислюючи цю позицію, зазначимо, що з точки зору моралі, конкретні соціально-політичні аспекти не мають вирішального значення. Справедливість вимагає діяти в будь-якій ситуації з позиції належного, що й доводив Митрополит. Висловлювання І. Франка наводять на думку, що він не знав, на чийх працях ґрунтується позиція А. Шептицького про справедливість. Для І. Франка справедливість полягала в тому, «щоб той, хто працює, володів тим, що заробить; а коли працює чужим знаряддям, віддавав би їхньому власникові лише стільки, скільки припадає за користування знаряддям» [8, с. 45]. І. Франко стояв на позиції розподільчої справедливості, що говорить про його соціалістичні погляди. (Для довідки зазначимо, що розподільчу справедливість досліджував і критикував Т. Аквінський [1, с. 286]. Його роздуми відбивають типову соціально-політичну позицію, що в розв'язанні проблеми справедливості пріоритет має надаватися матеріальним чинникам. Але, як правило, політичні партії відкидають моральність і стоять на засадах класової вигоди. І. Франко як людина, що мала на той період соціалістичні погляди, перебільшував класовий підхід до розв'язання соціально-економічних протиріч у суспільстві й видавав це за абсолютне вирішення проблеми.

Звинувачення І. Франком Митрополита в абстрактності не відповідають дійсності, бо А. Шептицький не ухилявся від конкретного соціологічного аналізу, тому що досліджував справедливість з позиції як працедавця, так і робітника, чітко визначивши, у чому вона полягає з одного

та іншого боку. І. Франко намагався дійти до розуміння справедливості з партійних позицій, утім як А. Шептицький спеціально наголошував, що такий підхід до її розуміння веде до несправедливості. На жаль, ця думка пройшла для І. Франка непоміченою. Отже, Митрополит займав більш виважену й об'єктивну позицію - він доводив, що не може бути абсолютної справедливості, людство лише рухається в цьому напрямі, але ніколи її не досягне. А. Шептицький усвідомлював, що розв'язання проблеми справедливості з політичних позицій, з одного боку, приведе до кровопролиття, а, з іншого, - зрівняльна справедливість, яку відстоювали соціал-демократи, теж не є справедливою. Проте, І. Франко стояв на конкретно історичному розумінні справедливості, він трактував її з позиції робітників і селян, а не суспільства як цілісного організму. Соціально-класове розуміння справедливості І. Франко видавав за істину, за її розв'язання, утім як Митрополит розумів, що дана проблема є вічною і до неї можна лише наближатися. Дискусія між А. Шептицьким та І. Франком залишається актуальною й на сьогодні. Митрополит розглядав справедливість як християнську чесноту, утім як І. Франко - лише як засіб для розв'язання соціально-економічних проблем.

Наприкінці своєї критичної статті І. Франко докоряє А. Шептицькому, що він не достатньо обізнаний, бо «виявляє дуже слабке познайомлення з предметами, які порушує»[6, с. 856]. Уважаємо, що звинувачення І. Франка недоречні, бо, як ми виявили, - соціально-економічний підхід до трактування справедливості є обмежений. Правдивість цього висновку продемонструвала історія соціально-економічних відносин у Радянському Союзі.

В українській історії вважається, що І. Франко відображав інтереси української нації. Безумовно, А. Шептицький теж стояв на цих позиціях, але зауважимо, як по-різному вони її трактували. І. Франко як політичний і громадський діяч стояв на соціально-класових позиціях, утім історичні події змушували його швидко розвиватися і в останній період своєї творчості, за висновками дослідників, він перейшов на позиції української ідеї [3].

Утім, зовсім інший підхід І. Франка в поемі «Мойсей» (1905)[4], в якій проаналізовано проблему взаємовідносин провідника й народних мас. Франко-поет зрозумів, що для того, аби народ піднявся до певного рівня духовного розвитку, він має пройти через страждання, що пробудять його свідомість і душу. У поемі соціально-політичне підпорядковане духовному. Духовне в людині народжується, коли вона долає соціально-економічні перешкоди, - іншого шляху немає. Цю закономірність І. Франко на рівні свідомості розумів, утім не наважився стати на цю позицію в реальному соціально-політичному житті. У конкретних українських реаліях періоду Першої російської революції (1905-1907) він духовне підпорядкував матеріальному. Безумовно, це протиріччя, яке не зміг розв'язати І. Франко. На прикладі історії єврейського народу він зробив правильний висновок, утім як в реальності цього зробити не зміг. Франко-поет зрозумів,

що не вистачає українській нації, з одного боку, провідника, а, з іншого, - здатності бути суб'єктом історичної діяльності.

Отже, проблема справедливості багатогранна, вона має соціально-політичний, моральний, філософський та релігійний виміри. Для її конкретного розуміння важливо усвідомити, з якої позиції вона досліджується. Наголос на соціально-економічних аспектах її розв'язання буде одностороннім і може привести до ще більшої несправедливості. Аналіз проблеми справедливості, безумовно, має враховувати соціально-економічні аспекти життєдіяльності нації, але він обмежений і буде вести до боротьби в суспільстві. Поняття справедливості з моральної точки зору має ґрунтуватися на людській совісті. Філософський рівень розуміння справедливості, з одного боку, має виходити з інтересів суспільства як органічного цілого, а, з іншого, - не може бути абсолютною раз і назавжди істинною розуміння справедливості. Християнське розуміння справедливості побудоване на Божих заповідях, і в ньому, напевне, більше історичної правди.

Література

1. Аквинський Т. Сумма теології / Т. Аквинський // Сумма теології. - Ч. 1. - Вопросы 1-43. - К. : Ника-Центр. - 2002. - 560 с.
2. Кравчук А. Митрополит Андрей Шептицький та Іван Франко про християнську соціальну акцію / А. Кравчук // Соціальна доктрина Церкви. - Львів : Свічадо, 1998. - С. 248-274.
3. Тихолаз Б. Іван Франко - філософ / Б. Тихолаз // Сучасність. - 2002. - № 12. - С. 106-119.
4. Франко І. Я. Мойсей / І. Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К., 1976. - Т. 5. - С. 201-264.
5. Франко І. Я. Перехресні стежки / І. Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К., 1976. - Т. 20. - С. 173-459.
6. Франко І. Я. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митроп[олита] А. Шептицького «О квестії соціальній» / І. Я. Франко // Андрей Шептицький Пастирські послання 1899-1914рр., Т. 1. - Львів : АРТОС, 2007. - С. 837-856.
7. Франко І. Я. Чи вертатись нам назад до народу? / І. Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 140-150.
8. Франко І. Я. Що таке соціалізм? / І. Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 44-55.
9. Шептицький А. До руської інтелігенції / А. Шептицький // Пастирські послання 1899-1914рр., - Т. 1. - Львів : АРТОС, 2007. - С. 175-198.
10. Шептицький А. О квестії соціальній / А. Шептицький // Пастирські послання 1899-1914рр., - Т. 1. - Львів : АРТОС, 2007. - С. 513-836.

Maryna SABADUKHA

**THE PROBLEM OF JUSTICE IN THE PASTOR S MESSAGES OF
METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTSKY**

The problem of justice in metropolitan Anriy Sheptytsky's Pastor's messages is studied, namely in «To the intellectuals of Rus», «On the social question». His views upon the problem of justice from the position of moral, conscience, God's Law and human's natural rights are researched. It is proved, that the real justice must be based on the laws of moral and conscience.

Keywords: *justice, God's Law, intellectuals, property, law, power, moral Gospel.*